

Oslo biskop Jens Nilssøns visitasberetning fra Fet

Anno 1596

Then 31. Decembris som vaar ny aars afften om morgenen hora 7. foer bispen hen vdi visitatz till Feed, oc maatte bruge sine egne heste allesammen, thj der kom icke en skiushest aff Aggerssogen, som vdloffuit vaar, at de skulle haffue kommit til hannem i gaar afftes, och fuldes met hannem Hans Glad och hans egit folck, Jacob Lauritzen choralis, Christiern Søffrenssen skredder, och bispens dreng Oluff Børgerssøn. Och droge wi flux i hen om Vlffuen i nordoust och saa offuer Alne bro, oc der effter offuer Jordbroen, och saa heden ad Lørenskouffuen och der offuer i ost nordoust til Bagaassen en stor mijll fra byen. Siden derfra fremdelis offuer Lørenskouff i nordoust til en gaard heder Løgen liggendis paa den venstre haand.

Paa denne gaard vaar der nu nylige vdi disse dage dødt en dreng aff blodsott, och berettes at hand laa ickon 3. dage siug oc at hans lijg stod endnu i Lørenskouff kircke wbegraffuit.

Saa fore wi fra denne gaard 1 fiering i nordost op til denn gaard som ligger nest ved Lørenskouff kircke ved naffn Hammer. Der skulle her Mouritz paa Skissmo haffue mødt met skiusheste men hand vaar der icke. Men bispen lod strax bonden skaffe nogle hester. Saa sende hand Ougden och Haluord hiem igen met sine hester. Och wi fore flux heden den vey til Feed om Lørenskouff kircke i nordoust, oc haffde den paa den høyre haandt

Der wi vaar kommen hen ved ½ fiering derfraa kom her Engelbrit imod bispen medt heste. Saa droge wi flux hen i øster oc ned til Niuttiun, oc langs heden medt samme elff paa søndre side och der nest tuert offuer hende oc offuer Leren, och saa flux hen til Feedsundt, i øster. Och der droge wi offuer met stor fare thj isen vaar aaben paa baade sider veyen mit paa elffuen. Dog komme wi vel ther offuer. Saa fore wi i sudost oc i sønder til prestegaarden 3 eller 4. pilskud. Och komme wi did som klokken kunde vere ved 2. slet efftermiddag. Och er imellum byen och Feed 4 mijll.

Samme dag den 31. December ny aars afften strax bispen vaar kommen til Feed, schreff hand thil her Hans paa Our, at hand actet at komme til hannem paa Tisdagen først kommendis. Och om Onsdagen ther fra strax effter tiennisten oc til Næs. Huilcket breff strax bleff send i veye til Our medt en vng karl heder Gudbrand boendis i Feedsogn strax hoss prestegaarden.

Samme dag sne fog saa gaat som dagen igennem, dog imod middag vaar himelen noget klar, nordoust, hart frost.

Anno 1597.

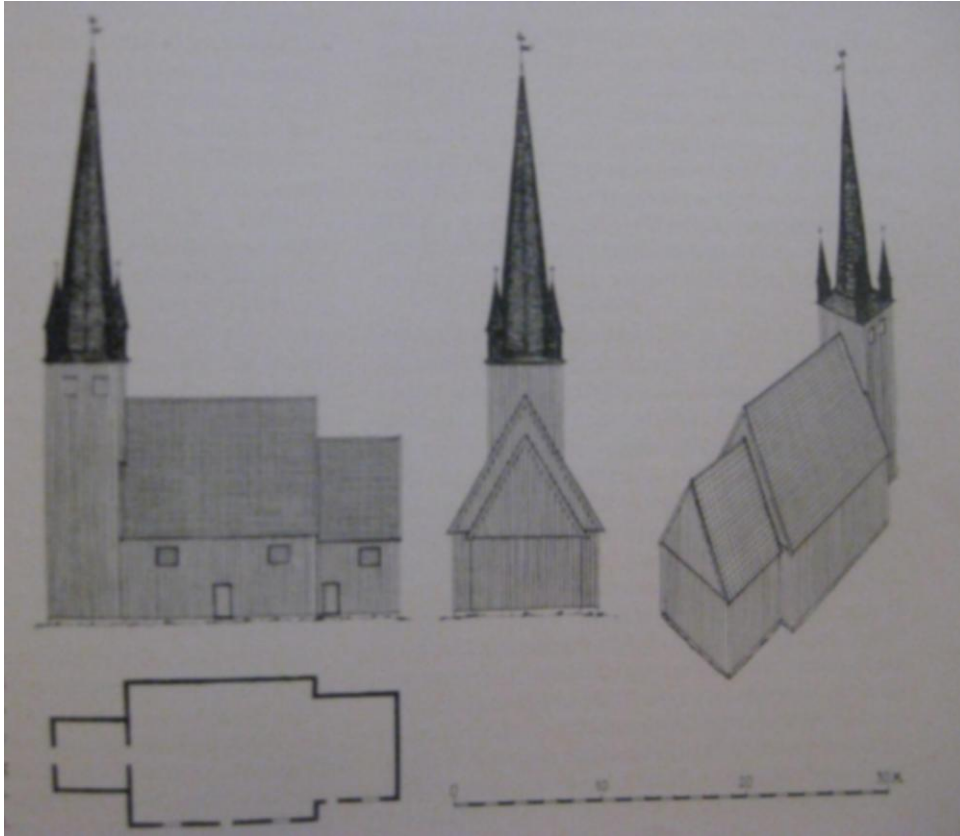
Then 1. Januarij ny aars dag predicket bispen paa Feed, euangelium Luc. 2. Et postquam consummati dies octo & duas habuit partes. 1. de circumcissione. 2. de nomine Jesu. Och her Engelbrit messit.

Siden der alting vaar vde gick bispen frem i prestegaarden och Hans Glad met hannem. Der effter ginge de ned i stuen til her Engelbrit och gjorde der maaltid och vaar der samme tid ingen anden fremmit til giest. Der maaltid vaar giort gick bispen op paa sit kammer, oc Hans Glad met hannom. Samme dag den 1. Januarij smucht klart solschien vndertagens om morgenen tilig, da vaar dett skyet, norden vind da vehe mens frigus.

Then 2 Januarij hørde bispen her EngelbritZ predicken. Oc traacterit hand euangelium dominicale de defuncto Herode. Siden effter predicken haffde bispen sin formaning til almuen, at de skulle elske och frycte Gud oc haffue hans guddommelige ord kiert, det gierne høre och beuare, och at de skulle frycte oc ære kong. mayestet och bede Gud trolige for hannem oc all anden øffrighed, verdslige och geislige, oc andet mere som hand paaminte dem om.

Feed kircke er vel flid vden till, i det att hun er saare vel syet omkring medt bord; men taget, beklauget her Engelbrit at hun icke er vell foruaret medt. Thj det er lang tid siden der bleff lagt steen paa. Predickestolen vaar vdseiget fra veggen, saa at den vaar farlig at staa vdj. Herom paaminte bispen kirckeuergerne att de skulle lade hannem vel opsette igien. Samme dag den 2. Januarij vaar til giest hoss her Engelbrit medt bispen och Hans Glad, Hans Euindsøn. Ligeledes tvende aff hr. Engelbritz sognebønder som ere kirckeverger och tvende bønderquinder.

Samme dag foruentet bispen att her Pouel paa Euebacke schulle haffue kommitt til hannem paa Feed efftersom bispen formedelst her Engelbritt gaff hannem denom bud. Men hand kom icke til Feed. Samme dag den 2. Januarij sky vær och taage norden vind — da accerrimum frigus. Then 3. Januarij om morgenen effterat bispen haffde met Hans Gladt, her Engelbrit oc hans hustru taget en bedskin paa kammeret lauged hand sig til veys til Hølandt. Och samme tid forærit hand deris lille søn Lauritz EngelbritZønn medt en halff daler. Siden foer bispen fra Feed der klokken kunde vere imellum 8. oc 9. Och fuldes her Engelbrit medt hannem paa veyen, men Hans Glad bleff igen i prestegaarden, och achtet da strax att fare hiem igen til Oslo, oc loffuit hand at tage bispens den store hæst hiem met sig.

Rekonstruksjonstegning av Fet kirke slik Jens Nilssøn kan ha sett den.

I et brev fra 1585 klager presten Hr. Rasmus Hansen over sine inntekter og meddeler at han etter øvrighetens befaing har bygget ny kirke «Huor handt Er kommen udj Stoer giæld wdj opslo». Dette tyder på at kirken ble bygget rundt 1580. Bygningen hadde rektangulært skip og smalere kor. Vesttårn fikk den først i 1624. Kirken var bordkledd og tjærebredd, og taket var tekket med teglstein fra begynnelsen av.

Tegning: Riksantikvaren

Om Jens Nilssøns liv og bøker

Livshistorien til Jens Nilssøns er bedre kjent enn de fleste 1500-tallsmennesker i Norge. Han var født i Oslo i 1538 av dansk far og norsk mor. Han gikk på skole i København og Roskilde. I 1551 fortsatte han studiene i Oslo, før han igjen dro til København for å avslutte skolegangen. Han ble student i 1556 og studerte ved universitetet i København et par år.

I 1558 ble Nilssøn ansatt som hører ved katedralskolen under rektor Rasmus Hjort. I 1562 ble han utnevnt til Rasmus Hjorts etterfølger som rektor i Oslo. Vi vet ikke så mye om Jens Nilssøns år som rektor ved skolen, men det er kjent at han underviste en rekke dyktige prester og skolefolk som siden tilhørte kretsen av «Oslohumanister».

Svenskene angrep Oslo under Syvårskrigen i 1567. Innbyggerne brente byen for at den ikke skulle falle i fiendens hender og flyktet. Jens Nilssøn gjenfinnes på denne tiden i Sannidal utenfor dagens Kragerø, og man vet at han benyttet denne ufrivillige fritiden til å ta en kopi av et gammelt middelalderhåndskrift, *Jøfraskinna*. Da svenskene hadde forlatt Oslo, vendte borgerne etter hvert tilbake, men det er tvilsomt om skolen kom igang igjen i de første årene etter byens ødeleggelse, siden skolebygningen sannsynligvis også var brent ned. I 1571 reiste Jens Nilssøn på nytt til København for å ta magistergraden, som var nødvendig for å få et høyt kirkelig embede og han ble presteviet.

Etter å ha fått graden, fratrådte Jens Nilssøn som rektor. Trolig begynte han da som biskop Frants Bergs (død 1591) medhjelper. Han hadde i 1564 giftet seg med biskopens datter Magdalena (1546–1583) og hadde dermed som biskopens svigersønn en meget nyttig forbindelse. Etter reformasjonen var de gamle bispedømmene Oslo og Hamar slått sammen til ett stift, slik at den gamle Frants Berg ikke kunne rekke over alt alene. Spesielt kunne han ikke oppfylle plikten til å visitere prestene i det vidstrakte stiftet. Som medhjelper påtok Jens Nilssøn seg nå å gjennomføre visitasreisene, og besøkte i løpet av de neste årene nesten hele stiftet. Da Frants Berg trakk seg tilbake i 1580, var det selvsagt at Jens Nilssøn ville etterfølge ham på bispestolen. Den 2. juli ble han bispeviglet i Vor Frue kirke i København.

Biskop Jens Nilssøn av Oslo. Maleri fra Oslo domkirkes bispegalleri. Det er hevdet at bildet forestiller hans etterfølger Anders Bendssønn Dahl. Påstanden er omdiskutert, så vi går ut fra at det fremstiller Nilssøn.

Jens Nilssøns liv som biskop i Oslo er ikke rikt på begivenheter, men året 1589 dannet et uventet unntak ettersom det dette året ble holdt kongelig

bryllup i byen. Prinsesse Anna av Danmark, Christian IVs søster, var forlovet med kong Jakob VI av Skottland, men ble på grunn av stormer hindret på veien over til Skottland. Hun søkte derfor inn til Oslo, hvor også kong Jakob innfant seg for å holde bryllup så snart som mulig. Som byens biskop var Jens Nilssøn en sentral person ved det kongelige besøket. Han holdt en latinsk tale under bryllupet, ble mottatt i personlig audiens hos kong Jakob, og er en av de mest fremtredende personlighetene i en gammel beretning om bryllupet, trolig skrevet av dronning Annas hoffpredikant. Han var naturligvis også til stede ved kong Christian IVs hylling på Akershus i 1591.

Som biskop bodde han på Vålen utenfor Oslo (på det nåværende Vålerengen), som da var en gård under bispestolen. Han døde i 1600, men man vet ikke hvilken dag det skjedde, og heller ikke hva han døde av.

Jens Nilssøns skrifter som historiske kilder

I kirkeordinansen av 1539 var det pålagt stiftene å utarbeide oversikter over alt kirkens jordegods i hvert enkelt stift, men denne oppgaven var enda ikke blitt utført i Oslo og Hamar. Jens Nilssøn og Povel Huitfeldt utførte arbeidet i fellesskap i årene 1574–1577, og utarbeidet Povel Huitfeldts stiftsbok. I 1591 lot Jens Nilssøn utføre et *Register paa alle sogner, hoffuidkircker oc annexer i Oslo oc Hammers sticter*, som er en oversikt over den kirkelige inndelingen av Oslo og Hamar stift, og dessuten inneholder opplysninger om eldre kirker som ikke lenger var i bruk på hans tid. Begge disse bøkene er unike kilder til kunnskap om kirke og samfunn på 1500-tallet.

En av de nye superintendentenes viktigste oppgaver på denne tiden var å reise på visitasreiser i stiftene. Jens Nilssøn var på reise nesten hvert eneste år i tiden som biskopens medhjelper og biskop, og gjennomreiste det store stiftet fra nord til sør og fra øst til vest. I de foregående årene hadde antakelig visitasreisene vært forsømte; for eksempel vet man at Jens Nilssøn var den første som visiterte Tynset på hundre år. Han har etterlatt seg inngående beskrivelser av flere av disse reisene i de såkalte «visitasbøkene». Reisene foregikk til hest eller til vanns, både om sommeren og om vinteren, med overnattinger på prestegårdene. Prestene var forpliktet til å komme ham i møte og følge ham på reisen gjennom deres sogn.

Nilssøns visitasberetninger er utgitt av professor Yngvar Nielsens på 1800-tallet og inneholder også flere andre av Jens Nilssøns skrifter, samt en detaljert beskrivelse av bispens liv og virksomhet. I håndskrift er det bevart sju *visitasbøker*, altså beskrivelser av biskopens reiser til ulike deler av det vidstrakte stiftet. Disse håndskriftene omtales samlet som «Jens Nilssøns visitasbøker», men er ikke skrevet av ham selv. Håndskriftene er ført i pennen av biskopens «drenge» Oluf Børgessøn (død

1643 som sogneprest i Aurskog). Det er likevel klart at det har vært biskopen som har bestemt hva som skulle skrives.

I tillegg kommer mange opplysninger som gjør visitasbøkene til et vindu til 1500-tallets Norge. Opplysningene forteller også mye om hva biskopen interesserte seg for under reisene: Ikke bare blir reiseruten beskrevet, men det gis også plass til andre geografiske opplysninger. For eksempel beskriver biskopen gjerne løpet til elvene som passeres. Han interesserer seg også for meteorologi, og anfører ofte hvordan været var på en gitt dag (*constitutio aërea*). For hver kirke som besøkes gir han gjerne en kort beskrivelse av kirken og en oppramsing av de tilhørende anneksene.

Til sammen er visitasbøkene en viktig kilde til små kulturhistoriske opplysninger idet det fortelles om mat og drikke, gårdsnavn, sagn og overtro, og mye annet. Dessuten fordi de gir en detaljert beskrivelse av veinettet på Østlandet på 1500-tallet. Beskrivelsene er desto mer verdifulle fordi dette enda neppe hadde forandret seg mye siden middelalderen. Språket i *Visitasreisene* er stort sett ført i en ganske tørr stil, og er dansk, men av og til sniker det seg inn et og annet rent norsk ord.

Jens Nilssøns latinske diktning er ikke særlig omfangsrik, men den regnes som noe av det beste i sin sjanger i Norge på denne tiden. Det viktigste verket er sørgediktet *Elegidion*, som ble utgitt i Rostock i 1581, etter at datteren Cathrine var død. Nilssøn var på vei tilbake til Oslo fra en visitasreise i Numedal og Telemark, da han på Sande prestegård fikk vite at den tre og et halvt år gamle datteren var død. Han skrev straks sørgediktet. Diktet er berømt ikke minst fordi det er et av de få vitnesbyrd vi har over menneskers sorg og følelser over barn på denne tiden. Det er en far tynget av sorg som skriver de linjene som er blitt mest kjent:

*Sover Cathrine nå? Du, som før var foreldrenes glede,
har nå den grusomme død skjenket deg evig søvn?
Tier du nå? Og kan ei ved vår gråt og klage beveges?
Søte Cathrine, mitt barn, tier for evig du nå?
Akk, hvor ofte har fordum de yndige rosenleber
gledet din far og din mor, hver gang du ga oss et kyss?*

I dag huskes Jens Nilssøn mest for «visitasbøkene», som er en viktig kilde for historikere, folklorister, språkhistorikere og kanskje spesielt lokalhistorikere.